

УДК 340.134:336.711

Костянтин Пащенко,канд. юрид. наук,
суддя Окружного адміністративного суду міста Києва

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОЇ СУТНОСТІ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ ТА КРИПТОВАЛЮТ

Стаття присвячена аналізу співвідношення фінансово-правової сутності електронних грошей та криптовалют. Автор розглядає нормативні та доктринальні підходи до фінансово-правової сутності електронних грошей і криптовалют, аргументує власну позицію щодо того, що криптовалюти не належать до видів електронних грошей, а є окремою фінансово-правовою категорією, яка не має аналогів.

Ключові слова: електронні гроші, криптовалюти, віртуальні валюти, грошова вартість, емітуючий центр, анонімність платників, криптографічний захист.

Постановка проблеми. Електронні гроші (WebMoney Transfer, Limonex, UkrMoney, Яндекс.Деньги тощо), з'явившись на початку 90-х років XX сторіччя, стрімко захопили фінансовий ринок та увійшли у повсякденне життя. Популярність електронних грошей як засобу платежу привернула увагу науковців до проблеми вивчення їх фінансово-правової сутності. Дослідженню цього питання присвячували свої наукові роботи як зарубіжні науковці (А. Берентсен, А. Грінспен, Ч. Гудхарт, Р.Дж. Кемпбелл, М. Кінг, Б. Коен, Л. Міллер, А. Принц, Т. Танака, Дж. Тобін, Ч. Фрідмен, Д. Хамфрі, Г. Хейбик, Д. Чоум), так і вітчизняні (М. П. Березина, А. В. Беліч, Б. С. Івасіва, Л. М. Красавіна, В. О. Рядінська, М. І. Савлук, А. Т. Проценко).

Набагато пізніше (у 2007 році) з'явилася перша криптовалюта – Bitcoin, яка послугувала предтечею виникнення інших криптовалют – Lifecoin, Peercoin, Primecoin, Freicoins, Namecoin, Quark, WebMoney, Ripples, Stellar Nxt, Dogecoin, PPCoin та ін. На сучасному етапі обіг криптовалют набирає оберті, що зумовлює інтерес науковців до їх фінансово-правової сутності, аналіз якого викладено у працях Н. Бегера, Д. С. Вахрушева, О. Г. Волевіза, Д. П. Купріянова, Е. Сейтім Айганіма, А. В. Федорова та інших).

Новизна обох фінансових інститутів – і електронних грошей, і криптовалют – зумовлює відсутність єдиної правової позиції щодо теоретичного визначення їх співвідношення. На сучасному етапі триває дискусія стосовно того, як співвідносяться електронні гроші та криптовалюти. Сформувалося три основних підходи до цього питання: 1) електронні гроші і криптовалюти – різні фінансово-правові категорії, які жодним чином не взаємопов'язані (Р. Коен [1], А. Грінспанса [2], Е. Мак [3] та інші); 2) криптовалюти є видом електронних грошей (Д. С. Вахрушев, О. В. Железов [4], А. Т. Проценко [5], А. Т. Хідзев [6] та інші) 3) криптовалюти є новою, еволюційною формою електронних грошей (О. В. Квітка, О. І. Зайцев [7], В. Л. Достов, П. М. Шуст [8] та інші). Для визначення власної позиції щодо співвідношення електронних

грошей та криптовалют необхідно дослідити фінансово-правову сутність і здійснити порівняльний аналіз цих категорій.

Оскільки електронні гроші виникли на двадцять років раніше, ніж криптовалюти, то підхід до визначення їх фінансово-правової сутності на сучасному етапі сформувався і навіть, закріплений у нормативно-правових актах. Так, відповідно до Директиви ЄС від 16.09.2009 «Про організацію діяльності і пруденціального нагляду за діяльністю організацій в сфері електронних грошей» № 2009/110/ЄС, електронні гроші – це вартість, що зберігається в електронному вигляді (у тому числі на магнітному носії), представлена у вигляді вимог до емітента у грошовому вираженні, що емітується при отриманні грошових коштів для проведення платіжних транзакцій, яка приймається фізичними або юридичними особами, відмінними від емітента електронних грошей [9]. Базельський комітет із банківського нагляду визначає електронні гроші як гроші, що використовуються для здійснення платежів через POS-термінали, прямих перерахувань між двома пристроями або через відкриті комп'ютерні мережі, такі як Інтернет [10]. У Положенні Банку міжнародних розрахунків (Швейцарія) було визначено, що електронні гроші – це вартість, що зберігається (англ. *stored value*), або передплачені продукти (англ. *prepaid products*), запис про що зберігається на пристрої, який знаходиться у володінні користувача [11]; згідно з визначенням Європейського Центрального банку, електронні гроші – це електронний запас грошової вартості (англ. *electronic store of monetary value*) на технічному пристрої, який може широко використовуватися для здійснення платежів компаніям, іншим, ніж емітент, без обов'язкового використання при транзакції банківських рахунків, але діючий як передплачений інструмент (англ. *prepaid bearer instrument*) [12]. Згідно з п. 15.1. Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від № 2346-III від 05.04.2001, електронні гроші – одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб

платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі [13].

Дослідженню фінансово-правової сутності електронних грошей присвячено роботи М. В. Юровицького [14, с. 9], І. О. Трубіна [15, с. 56], М. А. Дмитрик [16], В. О. Рядінської [17, с. 193], А. Т. Проценка [5, с. 68], Д. Є. Євсюкова [18], К. Л. Рачинського [19, с. 74] та інших, які суттєво не розходяться у питання стосовно ознак електронних грошей, що визначають їх фінансово-правову сутність. До таких ознак науковцями віднесено: електронні гроші за своєю фізичною сутністю є спеціалізованим електронним імпульсом (файлом), який записаний на носії (жорсткий диск комп'ютера або смарт-карту), містить характеристику грошей та кількісне вираження вартості грошового еквівалента, зберігається на електронному пристрої і може циркулювати в такому вигляді в якості платежу з відповідними юридичними наслідками в тому числі з особами, іншими, ніж емітент; є передплаченим фінансовим продуктом, який випускається після отримання емітентом грошових коштів у розмірі, не меншому від вартості грошового еквівалента (емітується після отримання коштів у розмірі, не меншому за цю вартість), та не вимагають використання при транзакції банківських рахунків; є зобов'язаннями емітента, якому кореспондується право вимоги до власника таких електронних грошей щодо їх погашення [14, с. 9; 15, с. 56; 16; 118; 19, с. 74].

Зовсім інша ситуація утворилася навколо криптовалют. Феномен їх появи та популяризації ні економістами, ні юристами не був ні прогнозований, ні пояснений. Описавши принцип роботи платіжної системи у вигляді однорангової мережі, Сатоші Накомото випустив у світ абсолютно нове явище, яке встигло пройти ряд етапів – від «мильної бульбашки», «іграшкової» валюти, якою розраховувалися у світі віртуальних ігор, до офіційно визнаної валюти, яка конкурує не лише з доларом США, але й із золотим еквівалентом. Ставлення до криптовалют з боку уряду різних держав також пройшло ряд етапів – від поблажливого ставлення як до «пустушок з інтернету» до повної заборони їх обігу на території одних країн (Китай, РФ) або визнання повноцінним «гравцем» на ринку валют, розроблення нормативного регулювання та включення офіційних котирувань на фондових біржах в інших країнах (Швейцарія, Канада, Австралія).

Дослідженню фінансово-правової сутності криптовалют приділялася увага в роботах Р. Коена [1], А. Гринспанса [2], Е. Мака [3], Д. С. Вахрушева, О. В. Железова [20], А. Т. Хідзева [6], В. Л. Достова, П. М. Шуста [8] та інших, проте єдності у їхніх поглядах на це питання немає. Д. С. Вахрушев, О. В. Железов вказують, що криптовалютам як новому економічному інструменту притаманні такі ознаки: 1) децентралізований характер (оскільки в процесі утворення нових одиниць криптовалют (наприклад, Bitcoin) задіяні сили мільйонів учасників, об'єднаних у піринговій мережі, де

немає центрального серверу (кожен комп'ютер у цій мережі і є сервером), весь обсяг роботи з обліку та зберігання історії транзакцій розподіляється між усіма учасниками); 2) анонімність платників (ідентифікація власників та фіксація факту їх зміни ґрунтуються на сучасних засобах криптографічного захисту, які неможливо «зламати» чи «обійти» сучасними технічними засобами); 3) технічно криптовалюти є зашифрованим спеціальною програмою кодом, який фіксується, зберігається на електронному носії та приймається як засіб платежу [20, с. 5]. За визначенням Є. В. Строїтелева, І. Б. Мигачова, саме криптовалюти мають певні особливості (анонімність використання, що може бути порівняна з готівковими грошовими коштами; використання в режимі онлайн, внаслідок чого операції з ними займають мало часу; зниження витрат грошового забезпечення; низькі вимоги до забезпечення безпеки тощо), які дозволяють їм здійснювати функцію «світових грошей» навіть ефективніше, ніж традиційним грошам [21, с. 49]. А. Т. Хідзев до ознак криптовалют відносить централізованість, анонімність та відсутність гарантованого забезпечення, оскільки, за визначенням науковця, будь-яка криптовалюта не має централізованого органу управління, емісії, контролю тощо, оскільки фізично криптовалюта – шифр, який розраховується за специфічним алгоритмом, що здійснюється групою обчислювальних потужностей (наприклад, працюючими в одній мережі комп'ютерами – «майнінговими фермами») [6, с. 11]. К. В. Нікітіна до фінансово-правових ознак криптовалют (які розглядає на прикладі Bitcoin) відносить такі: 1) це електронна грошова одиниця, віртуальний засіб для взаєморозрахунків та накопичення; 2) Bitcoin не «прив'язаний» до жодної національної валюти; 3) в основі Bitcoin полягає «піринговий принцип», що зумовлює децентралізацію Bitcoin, тобто його відгороджування від адміністрування з боку будь-яких державних органів; 4) відсутність реальної забезпеченості [22, с. 48]. Отже, незважаючи на розмаїття поглядів на зазначене питання, науковці доходять згоди щодо того, що загальними ознаками криптовалют є такі: 1) не мають єдиного емітуючого центру; 2) мають децентралізований характер; 3) повна анонімність учасників операцій; 4) технічно криптовалюти є зашифрованим спеціальною програмою кодом, який фіксується, зберігається на електронному носії та приймається як засіб платежу.

Питання щодо співвідношення електронних грошей та криптовалют протягом тривалого часу не піднімалося: через його новизну та необізнаність у технічній архітектурі комп'ютерних технологій, що забезпечують функціонування електронних грошей та криптовалют, науковці використовували зазначені терміни без урахування ознак їх фінансово-правової сутності. З часом це питання привернуло увагу і зумовило виникнення дискусії, про яку йшлося раніше, щодо співвідношення вищевказаних категорій.

Основними аргументами науковців, які відстоюють позицію щодо того, що електронні

гроші є видом електронних грошей, є те, що і електронні гроші, і криптовалюти є електронним імпульсом файлом), який записаний на носій (жорсткий диск комп'ютера або смарт-карту), містить характеристику грошей та кількісне вираження вартості грошового еквівалента, зберігається на електронному пристрої і може циркулювати в такому вигляді в якості платежу з відповідними юридичними наслідками [5, с. 66]. Не можемо погодитися із цією думкою, оскільки технічна архітектура криптовалют представлена піринговою системою (від англ. Peer-to-peer – від партнера до партнера (використовується за скороченою абревіатури P2P)) або мережею рівноправних учасників, фундаментальною концепцією якої є блокчейн – розподілена база даних, де список записів не уривається, а послідовно поповнюється, при цьому нові записи «прив'язуються» до старих і підтверджуються за рахунок криптографічних алгоритмів [23, с. 41]. Отже, безліч комп'ютерів з криптогаманцями по всьому світу утворюють величезну, автоматичну, електронну систему, що працює цілодобово, в якій не має єдиного центру, а база даних продубльована у всіх користувачів, що використовують криптовалюту. Для роботи такої системи не потрібен центральний банк, який би врегулював транзакції та обсяг валюти, що циркулює; транзакції з криптовалютою завершується, коли комп'ютерні мережі вирішують поставлене завдання, а той комп'ютер, який закінчив розрахунок, отримує винагороду у вигляді певної суми в криптовалюті, наприклад у Bitcoin [2]. Таким чином, технічна архітектоніка електронних грошей та криптовалют суттєво різняться.

Крім цього, електронні гроші, як зазначалося раніше, є передплаченим фінансовим продуктом, який випускає певний емітент і який функціонує в рамках певної платіжної системи (наприклад, Максї (емітент – ПАТ «Альфа-банк»), МонеХу (емітент – FidoBank), ПРОСТІР (емітенти – 59 банків: Полікомбанк, ТрастБнк, Банк Михайлівський та ін.), MasterCard (емітент – АльфаБанк, Приватбанк, ВостокБанк, PINbank тощо), Visa (емітент – Украсобанк, Банк Південний), GlobalMoney (емітент Ощадбанк) і т.ін.). Тобто електронні гроші мають передплачену природу (за них заплатили фіатними грошовими коштами), а випустив емітент, який несе відповідальність перед усіма держателями таких грошей. Криптовалюти мають децентралізований характер, оскільки у випуску криптовалют немає єдиного керуючого центру, який би зберігав інформацію про баланс електронних гаманців користувачів та список транзакцій, – ця інформація зберігається на комп'ютерах власників криптовалют (після встановлення програми-гаманця вона сама «скачує» в інших користувачів повну базу даних про всі здійснені будь-коли транзакції) та центрального сервера (кожен комп'ютер у цій мережі й є сервером), весь обсяг роботи з обліку та зберігання історії транзакцій розподіляється між усіма учасниками. Вартість криптовалют встановлюється шляхом продажу на фондовому ринку і ніким не забезпечується (з 2009 до 2011 року вартість Bitcoin зросла з

3 до 1000 доларів США, в 2001 році «впала» до 400 доларів США, а в 2017 році знов зросла до 1200 доларів США). За визначенням Д.О. Ломовцева, відсутність у системах криптовалют емітуючого центру тягне за собою неможливість оскарження або скасування несанкціонованої транзакції, криптовалюти в силу децентралізації не мають суб'єкта, що забезпечує їх умовну платоспроможність [24, с. 7]. Є. О. Руденко вказує, що функціонування криптовалюти забезпечується виключно алгоритмом, що закладається в програму, і немає ніяких організацій або осіб, які б відповідали за це (якщо користувач помилився і неврно вказав адресата, то відкликати кошти назад неможливо; якщо користувач видалив свій електронний гаманець, не зробивши резервних копій, то гроші йому не повернути), – алгоритм криптовалюти помилок «не пробачає» [25]. Таким чином, на відміну від електронних грошей, криптовалюти не мають офіційного емітента та не передплачені фіатними грошима.

Також необхідно зазначити, що обіг електронних грошей можливо відстежити (емітент контролює обіг електронних грошей у рамках своєї платіжної системи), тоді як обіг криптовалют завжди анонімний (транзакції з криптовалютами здійснюються великою кількістю розподілених серверів, через що контроль за обміном криптовалют між користувачами неможливий, оскільки ідентифікація власників криптовалют та фіксація факту їх зміни ґрунтуються на сучасних засобах криптографічного захисту, які неможливо «зламати» чи «обійти» сучасними технічними засобами).

Виходячи з аналізу фінансово-правової сутності електронних грошей та криптовалют, зазначимо, що нами підтримується думка щодо того, що криптовалюти не є видом електронних грошей, а є новою фінансово-економічною категорією, економічним феноменом, який не має аналогів. Перспективам правового регулювання криптовалют будуть присвячені наші подальші наукові праці.

Список використаних джерел:

1. Cohen B.J. Electronic Money: New Day or False Dawn? / B.J. Cohen // Review of International Political Economy. – 2001. – Vol. 8. – № 2. – P. 24–29.
2. Greenspan A. Comment about Bitcoin / A. Greenspan [Internet Resource]. – Mode to access : <http://www.businessinsider.in/Everyone-Is-Baffled-By-Alan-Greenspan-Comment-About-Bitcoin/articleshow/26873628.cms>
3. Mack E. The Bitcoin Pizza Purchase that's Worth \$7 Million Today / E. Mack // Forbes (12/23/2013) [Internet Resource]. – Mode to access : <http://www.forbes.com/sites/ericmack/2013/12/23/the-bitcoin-pizza-purchase-thats-worth-7-million-today>
4. Вахрушев Д.С. Криптовалюта як феномен современной информационной экономики: проблемы теоретического осмысления / Д.С. Вахрушев, О.В. Железов // Наукоеведение. – 2014. – Вып. 5. – С. 4–15.
5. Проценко А.Т. Правовий статус віртуальних валют: світовий досвід та українські реалії / А.Т. Проценко // Право і суспільство. – 2016. – № 2. – С. 130–134.

6. Хидзев А.Т. Криптовалюта: правовые подходы к формированию понятия / А.Т. Хидзев // Право и современные государства. – 2014. – № 4. – С. 10–15.

7. Квитка А.В. Криптовалюта: сущность и тенденции развития в современных условиях / А.В. Квитка, Е.И. Зайцева // Экономическая теория та право. – 2015. – № 1. – С. 111–119.

8. Достов В.Л. Рынок криптовалют: риски и возможности для кредитных организаций / В.Л. Достов, П.М. Шуст // Расчеты и операционная работа в коммерческом банке. – 2014. – № 1. – С. 36–47.

9. Directive 2009/110/EC of the of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 On the taking up, pursuit of and prudential supervision of the business of electronic money institutions amending Directives 2005/60/EC and 2006/48/EC and repealing Directive 2000/46/EC (надалі – Директива 2009/110/EC // Journal of Financial Services Research. – 2009.

10. Risk Management for Electronic Banking and Electronic Money Activities. Basle Committee on Banking Supervision. – Basle, March 1998. – 25 p.

11. Survey of Electronic Money Developments. Bank for International Settlements. Committee on Payment and Settlement Systems. – Basel, Switzerland. – May 2000. – 104 p.

12. Report on Economic Money. European Central Bank. – Frankfurt am Main, August 1998. – 47 p.

13. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2346-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 29. – Ст. 137.

14. Юровицкий В.М. XXI век: электронные деньги как фактор цивилизованного развития / В.М. Юровицкий // Банковское дело. – 1996. – № 10. – С. 8–15.

15. Трубін І.О. Правові засади функціонування системи електронних платежів у сфері електронної комерції : дис. ... канд. юрид. наук / І.О. Трубін. – Київ, 2012. – 212 с.

16. Дмитрик Н. Платежные инструменты [Электронный ресурс] / Н. Дмитрик. – Режим доступа : www.russianlaw.net/law/doc/a143.htm

17. Рядінська В.О. Проблеми правового регулювання обігу електронних грошей в Україні [Електронний ресурс] / В. Рядінська // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 12. – С. 190–195. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_12_36.

18. Евсюков Д.Е. Предоплаченный финансовый продукт «электронные деньги»: теоретический подход [Электронный ресурс] / Д.Е. Евсюков. – Режим доступа : <http://www.yandex.ua/clck/jsredir>

19. Ранчинский К.Л. Вопросы правового статуса и регулирования электронных денег в странах ЕС / К.Л. Ранчинский // Вестник Российского университета дружбы народов. – 2011. – № 1. – С. 69–77. – (Серия: Юридические науки).

20. Вахрушев Д.С. Криптовалюта як феномен сучасної інформаційної економіки: проблеми теоретичного осмислення / Д.С. Вахрушев, О.В. Железов // Науковедение. – 2014. – Вып. 5. – С. 4–15.

21. Строителева Е.В. Электронные деньги: виды, сущность и перспективы развития / Е.В. Строителева, И.Б. Мигачев // Дискусия. Политематический журнал научных публикаций. – 2014. – № 6 (47). – С. 54–61.

22. Никитин К.В. Обращение биткойнов в условиях правовой неопределенности / К.В. Никитин // Юридическая работа в кредитной организации. – 2014. – № 3. – С. 48–53.

23. Демидов О.П. Связанные одним блокчейном: обзор международного опыта регулирования криптовалют / О.П. Демидов // Индекс безопасности. – 2014. – № 2. – С. 41–56.

24. Ломовцев Д.А. Сравнительная характеристика правового регулирования биткоина в разных странах / Д.А. Ломовцев // Право и современные государства. – 2014. – № 4. – С. 5–9.

25. Руденко Е.П. Возможности и перспективы развития криптовалют [Электронный ресурс] / Е.П. Руденко. – Режим доступа : <http://www.scienceforum.ru/2015/pdf/10657.pdf>

Статья посвящена анализу соотношения финансово-правовой сущности электронных денег и криптовалют. Автор рассматривает нормативные и доктринальные подходы к финансово-правовой сущности электронных денег и криптовалют, аргументирует свою позицию относительно того, что криптовалюты не относятся к видам электронных денег, а являются отдельной финансово-правовой категорией, которая не имеет аналогов.

Ключевые слова: электронные деньги, криптовалюта, виртуальные валюты, денежная стоимость, эмитирующий центр, анонимность плательщиков, криптографическая защита.

The article analyzes the value of financial and legal nature of electronic money and cryptocurrency. The author examines the normative and doctrinal approaches to financial and legal nature of electronic money and cryptocurrency, argues own position on what cryptocurrency not related to the types of electronic money, and it is a separate financial and legal category, which has no analogues.

Key words: Electronic money, cryptocurrency, virtual currency, monetary value, emitting center, anonymity payers, cryptographic security.

